

А-76371

А-40

АЗЭРБАЙЧАН
БӘДИИ
ДИЛИНИН
УСАУБИІЛДІКІ

ОЧЕРКЛәр

БАКЫ — 1970

0-
файл

АЗЭРБАЙЧАН ССР ЕЛМЛЭР АКАДЕМИЯСЫ

НИЗАМИ адына ӘДӘБИЙДАТ вә ДИЛ ИНСТИТУТУ

И-163.И

A-II

АЗЭРБАЙЧАН
БӘДИИ ДИЛИНИН
ҮСЛУБИЙДАТЫ
(ОЧЕРКЛӘР)

Azərbaycan MKA Nəsimi
adına Dilçilik İstítutunun
kitabxanası

Inv. № 1314

„ЕЛМ“ НӘШРИЙДАТЫ
БАКЫ—1970

БИР НЕЧЭ СӨЗ

Үслубијат мұасир дилчиликдә кениш вә дәрин тәдгигә еңтијачы олан бир саһәдир. Азәрбајчан дилчилијинде үслуби имканлардан бә'зи грамматика китабларында, дәрслик маһијәти дашијан мүәjjән әсәрләрдә данышылмасына баҳмајараг, бәдии дил саһәсинде һәм нәзәри, һәм дә әмәли чәһәтдән өз һәллини тапмамыш бир чох мәсәләләр вардыр.

Азәрбајчан ССР ЕА Низами адына Әдәбијат вә Дил Институтунун мұасир Азәрбајчан дили шө'бәсинин коллективы «Азәрбајчан бәдии дилинин үслубијаты (очеркләр)» китабында илк дәфә олараг бәдии нитт үслубунун өзүнәмәхсус хүсусијәтләрини әкс етдиrmәjә чалышмышдыр. Китабда Азәрбајчан бәдии әдәбијатындан қәтирилмиш фактлар әсасында бир сыра мараглы мәсәләләр (синонимлик, сөз јарадычылығы, бәдии әдәбијатын лексик тәркиби, бәдии әдәбијатда фразеолокијанын оjnадығы рол, мәчазлар системи, морфологи вә синтактика категоријаларын бәдии әдәбијатдағы јери) тәдгиг олунмушудур. Бурада һәмчинин үслубијатын тәдгиг объекти, категоријалары, функционал үслубларын үслубијатдағы јери вә с. нәзәри мәсәләләрин шәрhiнә дә јер верилмишdir.

Китабын бәһсәренини филологи елмләр доктору, проф. З. И. Будагова («Мәчазлар системи», «Чүмләнин ифадә мәгсәдинә көрә нөвләри», «Дурғу ишарәләри»), филологи елмләр намизәди А. Э. Асланов («Бәдии әсәрләrin лүfәt тәркибинин үслуби имканлары», «Алынма сөзләр», «Диалектизмләр», «Евфемизмләр»), филологи елмләр намизәди Э. М. Чавадов («Бәдии дилин өзүнәмәхсус хүсусијәтләри», «Сатира вә јumor дили». «Морфологи категоријаларын үслуби имканлары», «Хитаблар»), филологи елмләр намизәди М. И. Адилов («Аллитерасија»), филологи елмләр намизәди Т. Э. Эфәндијева («Антонимләр», «Неолокизмләр»), филологи елмләр намизәди Р. J. Хәлилов («Сөз сырасы», «Әлавә вә хүсусиләшмәләр», «Тәкрir», «Мүрәkkәб чумлә»), филологи елмләр намизәди

К. Ж. Элијев («Услубијјат вэ үслуби категоријалар һагында», «Фразеолокија») јазмышлар.

Өз мэслэћетләри илә әсәрин мүәjjән нөгсанларынын вахтында арадан галдырылмасында бизэ яхындан көмәк едән филологи елмләр доктору, проф. Мирзә Рәhimова вэ филологи елмләр намизәди Бәкир Нәбијевә дәрин миннәтдарлығынызы билдиририк.

Редакторлар

УСЛУБИЈЈАТ ВЭ ҮСЛУБИ КАТЕГОРИЈАЛАР ҺАГЫНДА

Услуб сөзүнә инчәсәнәтдә, әдәбијјатшунаслыгда, дилчиликдә тез-тез раст кәлмәк олур. Артыг о, чохмә'налы сөзләр сырасына кечмишdir.

Услуб—һәрфи мә'нада тәрз, үсул, сәлигә демәкдир.

Услуб—инчәсәнәтдә тарихэн әмәлә қәлмиш сабит образлар системи, ваһид идеја илә шәртләшмиш бәдии ифадә васитәләри, үсуллары¹, бир халгын инчәсәнәтини аյран характер фәргләрин мәчмусу (мәс.: Баракко үслубу)² мә'нада ишләнир. Әдәбијјатшунаслыгда бә'зән әдәби чәрәјан, әдәби мәктәб, бә'зән дә бир язычынын јарадычылығына хас олан фәрди ҳусусијјэтләрин мәчмусу, ичтимаи һәјатда исә фәрди ифадә тәрзи, иш үсулу (мәс.: Сиз иш үслубунузу дәјишмәлисиниз.) вэ с. мә'наларда да исте'мал олунур.

Дилчиликдә услуб—үнсијјетин мухтәлиф саһәләриндә ишләдилән ифадә васитәләри системи демәкдир.

Услуб анлајышы чох гәдимдир. Гәдим јунанлар вэ романылар үслуб (стил') сөзүнү көзәл данышыг, натиглик сәнәти кими баша дүшмүшләр. Аристотелин фикринчә, «Услубун гијмәти онун айдынлығындадыр... Экәр нитг айдын дејилсә, демәли, о (нитг—К. Ә.) өз мәгсәдинә наил ола билмәз. Услуб һәдән чох алчаг, һәddән чох јүксәк олмамалыдыр, лакин нитгин мөвзусуна мұвағиғ қәлмәлидир...»³

О дөврүн мәшһүр натиги М. Т. Ситсерон исә јазыр: «Әсил натиг о шәхсdir ки, ади ишләр һагында садә, бөйүк ишләр һагында әзәмәтлә, орта сәвијјәдә ишләр барәдә исә јухарыда-кылар арасында орта мөвгө тутан бир үслубла данышмағы бачарсын»⁴.

¹ БСЭ, 40 ч., сәh. 3.

² Р. Эфәндијев, М. Нәчәфов, М. Тәрланов. Тәсвири инчәсәнәт. Азартәдриснәшр, Бакы, 1962, сәh. 123.

³ Аристотель. О стиле ораторской речи, «Об ораторском искусстве». М., 1958, сәh. 17.

⁴ Об ораторском искусстве М., 1958, сәh. 34.

Гэдим Һиндистанда үслүб нитги бээзэйн бир васитэ, үслүбийжат исэ ифадэ васитэлэри һаггында олан нээзэрийж кими изэнд едилмишдир¹.

... Үслүбијжат мэсэлэлэри совет дилчилийндэ вэ өдэбийжат шүнаслыгында ХХ эсрин 20-чи иллэриндэн нээзэри чэлб етмийшдир. Лакин бу иллэрдэ үслүбијжат адь алтында дахаа чох өдэбийжат нээзэрийжэс нэээрдэ тутулмушдур, 40-чи иллэрдэ исэ В. В. Виноградовун эсэрлэриндэ үслүбијжат кениш мэ'на кэсб етмиш, дилчилийн мүстэгил бир саһэсийн кими көтүрүлмүшдүр. 50-чи иллэрдэ үслүб мэсэлэлэр бир сэра совет дилчилэрийн диггэт мэркээндэ дурмушдур.

Үслүбијжат дилчилийн мүстэгил бир саһэсидир. Онун даа зүнэмэхсүс спесифик чэхэйтлэри вардыр. Лакин үслүбијжатын тэдгиг объекти, эштэй дайрэсий, категоријалары нэлэ дэ дэгиглэшдирilmэшидир.

В. В. Виноградов үслүбијжаты уч гисмэ аярыры:

1. «Системлэр системи» олан дилин үслүбијжаты. Буун о, сэни заманда «структур үслүбијжат» да адландырыр. Структур үслүбијжат «системлэр системи» кими дилин вайгэд дахили гурулушуну, сөзлэрийн, сөз сырасынын, систем шэклиндэ олан мүхтэлиф хүсуси формаларын элагэлэрийн, гаршылыглы тэсирини өјрэнир, аждынлашдырыр вэ тэсниф едир. Ейни заманда тарихэн дэжишкэн мејллэри, дил үслүбларынын гаршылыглы нэвлэрийн—функционал үслүблары өјрэнир. Бундан башга, сөзлэрийн, сөз бирлэшмэлэрийн семантик гурулушунда, лексик вэ грамматик синонимлэрдэ экс олунан инчэ мэ'на фэрглэрийн—експрессивлий, интонасијанын кејфијжтийн, сөзлэрийн чүмлэдэ өз јеринэ көрэ ишлэнмэ вариасијаларыны өјрэнмэк дэ дил үслүбијжатынын вэзифэсидир².

2. Нитг үслүбијжаты. Нитг үслүбијжаты шифаи вэ јазылы нитгин ичтимаи чэхэйтдэн шэртлэшмиш нэвлэрийн, жанрлар арасында олан эн инчэ семантик, экспрессив үслүб фэрглэрийн, кениш мэ'нада нитгин мелодијасыны, интонасијасыны вэ с. өјрэнир³. Мүэллиф һэм дэ нитг үслүбијжатына, нитгин типлэри вэ нэвлэрийн, социал-нитг үслүбларыны, типик фэргдийн нитг јарадычылыгы һаггындаакы нээзэрийжэни, эсас жанрларын композиција системини, ичтимаи нитгин конструктив нэвлэри һаггындаакы нээзэрийжэлэри дэ анд едир⁴.

3. Бэдий өдэбийжатын үслүбијжаты. Бу да бэдий эсэрлэрийн дилини өјрэнир⁵.

М. М. Михайловун бөлкүсү дэ мараглыдыр. Онун фикрин-

¹ А. П. Баранников. Изобразительные средства индийской поэзии. Л., 1947.

² Бах: В. В. Виноградов. Стилистика: Теория поэтической речи. Поэтика, М., 1963, с. 15.

³ Женэ орада, с. 15.

⁴ Женэ орада, с. 33.

⁵ Женэ орада, с. 5.

чэ, дилчилик чэрчивалиндэ үслүбијжаты беш јерэ ажырмаг олар: 1) үмуми үслүбијжат; 2) хүсуси үслүбијжат; 3) дилин үслүбијжаты; 4) нитгин үслүбијжаты; 5) практик үслүбијжат.

«Үмуми үслүбијжат—үмумийжтэлэ нитг фэалийжтийдир, бутын вэ ја эксэр диллэрэ анд олан универсал мэсэлэлэри, хүсуси үслүбијжат исэ бу вэ ја дикэр конкрет дилин үслүб гурулушуну өјрэнир...

Дилин үслүбијжаты дилин үслүб гурулушуну—јэ'ни үслүблар системини һэм синхрон, һэм дэ диахрон планда... нитг, үслүбијжаты исэ нитг үслүбларыны, јэ'ни эсас жанрлар чэрчивалиндэ композиција системини, яхуд ичтимаи нитгин конструктив нэвлэрийн өјрэнир...

Практик үслүбијжат шэрантдэн, мээмун вэ мэгсэддэн асылы олараг нитгин мүхтэлиф имканларыны... нитгин кејфијжтийн өјрэнир. О, нитгдэ нэйин яхши вэ ја пис олдуғуны мүэжжэн едир⁶.

J. С. Сорокин исэ үслүбијжаты ики јерэ аярыры: аналитик үслүбијжат, функционал үслүбијжат. Аналитик үслүбијжат дилин аяры-аяры элементлэрийн үмуми инчэликлэрийн өјрэнир. Бу вэзифэ дилин синонимлийн илэ бағылдыр. Функционал үслүбијжат нитг контекстиндэ сөјлэнилэн фикрин мэ'на вэ мэгсэддэн асылы олараг сөзлэрийн сечилмэсийн ишлэдилмэсийн конкрет принциплэрийн өјрэнир. Конкрет нитг шэрантдэн дил элементлэрийн чохчэхэти тэхлилини верир⁷.

Көрүндуу кими, конкрет бир дилин үслүбијжаты бир нечэ јерэ аярылмыш вэ бунларын һэр бири мүстэгил үслүбијжат адландырылмышдыр.

Бэ'зэн үслүбијжат адь алтында башга мэсэлэлэрэ тохунулмушдур. Бен, үслүбијжат дедикдэ, мэчазын нэвлэрийн, фигурлары⁸, В. Чернышев⁹ вэ Н. Г. Листвинов¹⁰ сырф грамматиканы нэээрдэ тутмушдур. Бир сэра практик үслүбијжат китабларында исэ «лексик үслүбијжат», «грамматик үслүбијжат»¹¹, «нитг һиссэлэрийн үслүбијжаты», «синтаксисин үслүбијжаты», «садэ чүмлэлэрийн үслүбијжаты», «мүрэkkэб чүмлэлэрийн үслүбијжаты»¹² кими ифадэлэрэ дэ раст кэлирик. Йэтта тэлэфүз үслүбларынын мөвчуд олдуғуны иддия едэнлэр дэ вардыр¹³.

¹ М. М. Михайлов. Практическая стилистика и ее требования к речи «Русский язык в школе», 1965, № 1, с. 10—11.

² Ю. С. Сорокин. К вопросу об основных понятиях стилистики. «Вопросы языкоznания», 1954, № 2, с. 82.

³ Бен. Стилистика и теория устной и письменной речи, М., 1886.

⁴ В. Чернышев. Правильность и чистота русской речи, русской стилистической грамматики, С. Петербург, 1914.

⁵ Н. Г. Листвинов. Вопросы стилистики русского языка. Часть II, Изд-во ВЛШ М., 1962.

⁶ Бах: Практическая стилистика современного русского литературного языка. Изд-во Саратовского Ун-та, Саратов, 1964.

⁷ В. А. Лившиц. Практическая стилистика русского языка. Изд-во «Высшая школа», М., 1964.

⁸ Женэ орада, с. 10.

Көстәрдијимиз нүмунәләрдә «Услубијјат» сөзү өз јеринә көрә дүзкүн ишләдилмәмиш, «лексиканың үслуби имканлары», «садә чүмләнин вә с. үслуби имканлары» анлајышыны эвәз етмишdir. «Услубијјат» анлајышыны кичилтмәк, өз әсас вә-зифәсindән узаглашдырмаг һаллары өзүнү доғрутлтур.

Дилчилик әдәбијатында үслубијјата верилән тә'рифләр дә диггәти чәлб едир. Бунларын бә'зиләриндә үслубијјатын мөвзусуна, вәзиfәләrinә дә тохунулмушдур

Мәсәлән, Б. М. Шербатскиј өзөр «Услубијјат бизим фикир вә һиссләrimizi ифадә етмәк үчүн дилин ихтијарында олан vasitələri өjrənən dildən nəggynadakı elmin bəlməsidi»¹.

Тә'риф чох үмумидир, үслубијјатын мөвзусу вә вәзиfәləri az да олса дәгигләшdirilməməsi. Дилдә олан бүтүн vasitələr фикир вә һиссләrimizi ифадә етмәj хидмət көстәрир. Грамматика да бу vasitələri өjrənir. Бәс үслубијјат hənsi чәhətləri өjrənməlidir? Бурда həmin suala чаваб верилл mir.

«Услубијјат данышыг вә јазыларымызда ифадәни мүхтəлиf məgsədlərə tamamılə vә nəgtəsi-nəgtəsinə uygun olaraq gurmag үсул vә gađalaryny өjrədən bir elmdir»².

Бу тә'рифин бириңчи һисслəsinde jürydülən фикirde ифадә vasitələrinde məgsədəyjүn истифадә етмək prisip mudañi олунur. Икинchi һисслəsinde «tamamılə vә nəgtəsi-nəgtəsinə uygun gurmag» ifadəsi oxuchunu razı salmyr. Чунки грамmatikanын дүзкүн данышmaғы vә дүзкүn јazmaғы өjrətmək вәзиfəsi əlinde alınır. Məlliflər həmin tә'riphə əməl etdikləri үчүn bu kitaba durgu išarələrinin, sadə vә mürəkkəb chumlələrin grammatik hüsusiyyətlərinin, јазы nəvlərinin, orfografiya gađalaryny vә s. dahil etmişlər.

«Услубијјат—dilchiličkde фикир vә һиссләrimizi ифадә etmək үchün dilin ихтијарында олан vasitələri өjrənən bir bəlmədir»³.

Бу тә'риф B. M. Шербатskinin үслубијјата verdiyi tә'riph-lə səsləşir. Lakin tә'rifdən belə chyxır ki, үслубијјat an-čag «dilchiličkde фикир vә һиссләrimizi ифадә» edən vasitələri өjrənməlidir.

«Dil vañidlərinin mүхтəlif ifadəlilik imkanlaryny, onlaryn үслуби kejfiyyətlərinin өjrənən elmə үslubijat de-jiliр»⁴.

Бурда үслубијјатын bir вәзиfəsinde bəhs olunmuş,

¹ B. M. Шербатский. Занятия по стилистике в старших классах средней школы. Учпедгиз, М., 1951, с. 11.

² A. Tagyazadə, X. C. Xočajev. Mүхтəsər үslubijat. Azərnəşr, 1933, с. 5.

³ A. Abdullajev. Үslubijat məşğələlərinin metodikası. Azər-tədrisnəşr, Bakı, 1961, с. 11.

⁴ A. I. Чижик-Полейка. Стилистика русского языка. Часть I, Изд-во Воронежского ун-та, Воронеж, 1962, с. 65.

лексык vә грамматик vañidlərin məgsədəyjүn сечilməsinə, функционал үslublar vә s. тохунулмамышdýr.

«Услубијјат—ünsiyyətin mүхтəlif şəraitiндə mүəjjən məzmun ifadə etmək үchün dil vasitələrinin сечilməsi vә istifadə eñilməsi prisipərinin əjrənən müstəgili filologiyelmdir»¹. Bu tә'riphi bə'zi dilchilər də müdañi eñirlər². Tә'rifdə əks olunan фикир, esasən, düzdür, функционал үslublar, ifadə vasitələrinin məgsədəyjүn сечilməsi nəzərə alınımyshdyr. Lakin ifadə vasitələrinin daхili kejfiyyəti, mə'na chalarlyqlary, həmin vasitələrin ifadə etdiyi фикri dütük əks etdirməsi unudulmushdur. Bir də үslubijat ədəbiyatiñaslyg vә dilchiličk arasynda hüsusi məvgət tutan müstəgili filologiyel elm kimi kəturyulmushdýr.

Үslubijata verilən bir сырă tә'riphlər icərisində Э. Dəmirçizadənin də фикри diggətəlađigdir.

«Услубијјат dilin ifadəlilik vasitələrinin məgsədəyjүn surlətde istifadəedilmə gađa vә ganunlarыndan, hüsusiyyət vә əlamətlərinde, ifadə vasitələrinin sistem təşkil etməsi hüsusiyyətlərinə kөrə formalashan mүхтəlif үslublarыn əlamətdar chəhətlərinde bəhs edən bir elmdir»³.

By tә'rifdə үslubijjatın үch əsas vəzifəsi əhatə olunmuş, iki vəzifəsi исə unudulmushdur. Gejd etmək lazımdır ki, M. N. Kojinanıñ үslubijjata verdiyi tә'riphdə də bu үch vəzi-fə əhatə olunur⁴.

Bashga bir tә'riph.

«...Услубијјат... nitg үslublaryny, үslubi prijomlary vә dilin ifadəlilik vasitələrinin vә onlaryn ifadə olunan məzmunu munaśibətinə tədgig edən dilchiličk şə'bəsidi»⁵. Burađa үslubijjatın үch vəzifəsi əhatə olunmuş, ifadə vasitələrinde məgsədəyjүn istifadə prisip nəzərdən gacharylmışdyr. Ejni zamanda үslubi prijomlar dilin ifadəlilik vasitələrinde ajry kəturyulmushdýr. Həlbuki үslubi prijomlar da dilin ifadəliiliñini təzañyr etdirir.

Bə'zi dilchilərin фикринčə, үslubijjatın mөvzusunu функционал үslublar sistemini өjrənmək olmalıydı⁶. Ш. Balli

¹ M. K. Moren, N. N. Teterevnikova. Стилистика современного французского языка. M., 1960, с. 9.

² Bax: İəsən Balçejev. V-VIII sinif şakirdlərinin nitginniñ үslubcha zənkinləşdiç chlması jöllary (namizədlik dissertasiyası). Bakı, 1962.

³ Э. Dəmirçizadə. Azərbaycan dilinin үslubijjatı. Azərtədris-nəşr, Bakı, 1962, с. 24.

⁴ M. N. Kojina. Стилистика и некоторые ее категории. Изд-во Пермского ун-та, Пермь, 1961, с. 3.

⁵ I. R. Galperin. Ocherki po stilistike anglijskogo jazyka. M., 1958, с. 7.

⁶ Bax: B. A. Livshits. Практическая стилистика русского языка. M., 1964, с. 6; B. P. Murat. Ob osnovnyx problemakh stilistiki. M., 1957, с. 42.

исә жазыр: «Биз тәсдиг едирик ки, үслубијатын мөвзусу фикрин сөзлә ифадәси, фикрин өзү дејил. Үслубијат нитг һадисәләрини дахили аспекттә јох, заһирән өјрәни!». Ш. Баллинин фикри илә разылашмаг чәтиндир. Мәэмунсуз форма, формасыз да мәзмун јохдур. Ифадә васитәләринин үслуби кејфијәтләри, мәгсәдәујгүн сечилмәси экс етдириди фикрә мұвағиғ олуб-олмамасы чәһәтдән дә өјрәнилмәлидир.

Белә бир суюнан чыхыр: бәс үслубијатын тәдгиг објекти нәдир?

Мә'лумдур ки, дил инсанлар арасында үнсијәт васитәсендир. Һәр һансы бир дилин өзүнәмәхсүс фонетика, лексика, морфологија вә синтаксиси вардыр. Лексик вә грамматик вәнилләр фикри ejni шәкилдә ифадә етмәк имканларына малик дејилдир. Бу вәнилләр әлавә мә'на чаларлығына вә ja мә'на яхынылығына қөрә бир-бириндән фәргләнир. Белә фәргләр нитг просесиндә даһа айдын нәзәрә чарпыр. Чунки дилин өзү дә нитг просесиндә үнсијәт васитәсінә чеврилир. Диллә ните арасында диалектик вәһдәт вардыр. Бунлар бир-биринин яранмасыны шәртләндирir вә бири дикәрими тамамлајыр. Үслубијат бир елм кими нитг просесини өјрәнир.

Грамматика дилин грамматик гурулушуну, дахили инкишашаф ганунларыны, специфик чәһәтләрини өјрәнир, «әдәби дил нормаларыны мүәјжән едир»². Лакин фонетик, лексик, морфологија вә синтактик васитәләр һәм дә ифадәлилек кејфијәтинә маликдир. Ејни заманда һәмин васитәләрин мәгсәдәујгүн сечилмәси вә өз јерине қөрә дүзкүн ишләдилмәси фикри бир гәдәр дә инчә шәкилдә ифадә едир, емосионал тә'сири күчләндирir. Бу мә'нада «үслуб дилә кәнардан кәтирилмиш бир шеј дејил... үслуб дилин өзүдүр...»³.

Дил васитәләринин үслуби чәһәтдән тәдгиги онларын грамматик чәһәтдән өјрәнилмәсіни, бир нөв, тамамлајыр. «Үслубијат грамматикаја гарышы дурмур, эксинә, о, грамматиканын ганунаујгүн шәкилдә давамыдыр. Нитг фәәлијәтинин өјрәнилмәсінин ән јүксәк мәрһәләсіdir. Дилчилик елмләри сырасында үслубијатын бу чүр вәзијәти грамматиканын соң һиссәсі кими, «али синтаксис» кими гарышыја чыхан чәтиңликләри мүәјжәнләшдирмәј... көмәк едир»⁴.

Үслубијат грамматикадан фәргли оларат, ашағыдақы мәсәләләри тәдгиг едир:

1. Дилдә мөвчуд олан ифадә васитәләриндә бир сырға естетик үнсүрләр—аһәнкдарлыг, мелодијалылыг, тәбии ритм, об-

1 Ш. Балли. Французская стилистика. М., 1961, с. 30.

2 А. Н. Гвоздев. Очерки по стилистике русского языка. Учпедгиз, М., 1955, с. 10.

3 Э. Сепир. Язык. М.—Л., 1934, с. 177—178.

4 В. Г. Белинскидән кәтирилмиш бу ситет А. И. Яфимовун «Стилистика художественной речи» адлы китабындан көтүрүлмүшдүр. Бах:

разлылыг, мүәјжән лөвхә јарада билмәк кејфијәти, инчә мә'на чаларлыглары вә с. вардыр. Естетик үнсүрләр ejni заманда дилин ифадәлилек кејфијәтләрини тәшкил едир. Ифадә васитәләриндә олан бу кејфијәтләрин ганунаујгүнлүгларыны, инчәликләрини, контексттә јаратдығы емосионал тә'сири тәдгиг етмәк үслубијатын вәзифәсіdir. Бә'зи тәдгигатчылар дилин естетик кејфијәтләринин өјрәнилмәсіни үслубијатын вәзифәси несағ етмирләр¹. Естетик факторлар дилин тәбиэтин дән доғур, онун орижинал чәһәтләри. «Бир дилә хас олан естетик факторлар башга дилә хас олан белә факторлара чох вахт уйғун кәлми्र»². Чунки һәр дилин өзүнәмәхсүс орижинал кејфијәтләри вардыр. Бу чәһәтдән «Дил елә өз-өзлүјүндә поэзијадыр»³ дејән Г. О. Винокур чох нағлыдыр. О, дили поэзија адландыраркән естетик факторлары нәзәрә тутмушшур.

II. Нитг просесиндә дүзәлдилмиш бә'зи сөз бирләшмәләрindә фикир дүзкүн экс олунмур. Белә сөз бирләшмәләри грамматик чәһәтдән гүсурлу олмаса да, үслуб бахымындан нәгсанлыдыр. Ашағыдақы ики чүмләј диггәт јетирәк:

Азәрбајҹан ССР көнүллү јанғындан мұһафизә чәмијәти (китабча адыдыр).

Илк партија тәшкилаты ајда бир дәфәдән аз олмајараг ичлас кечирмәлидир («Совет кәнди» гәзети).

Биринчи чүмләдән белә нәтичә чыхыр ки, бу чәмијәт көнүллү јанғындан горунмаг учун тәшкил олунмушшур. Мә'лумдур ки, көнүллү шәкилдә һеч кәс јанмаг истәмәз. Демәли, һәмин чәмијәтин тәшкилини дә ентијаја јохдур. Џалбуки «Јанғындан мұһафизә чәмијәти» нәчиб мәгсәдләр күдүр.

Иккинчи чүмләдә партија тәшкилатынын ајда нечә дәфә ичлас чағырмасындан сөһбәт кедир. Лакин айдын олмур ки, «бир дәфәдән аз» нә демәкдир. Ахы ичласы $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{3}$ вә с. дәфә чағырмаг олмаз! Шубһәсиз, һәмин чүмләни «Илк партија тәшкилаты ајда ән азы бир дәфә ичлас кечирмәлидир» кими жазмаг лазыымдыр.

Бу типли сөз бирләшмәләrin нитг просесиндә тез-тез раст кәлмәк олур. Бурадакы нәгсанлары арашдырыб тапмаг, сәбәбләрини изаһ етмәк, ифадә васитәләринин экс етдириди фикрә мұнасибәтини—ону доғру, дүрүст, дәгиг ифадә етмә имканларыны да өјрәнмәк үслубијатын вәзифәсіdir.

III. Ифадә васитәләри мәгсәдәујгүн сечилмәлидир. Мәгсәдәујгүнлүг үслубијатын иккинчи вәзифәсіни дә тамамлајыр. Сөзү сечиб өз јеринде дүзкүн ишләтмәк, инчә чаларлыглары мәтнде нәзәрә алмаг, фикри даһа тә'сирили ифадә едән васи-

1 Бах: А. И. Чижик-Полейко. Стилистика русского языка, часть I. Изд-во Воронежского ун-та, Вороэзж, 1962, с. 9.

2 Э. Сепир. Язык. М.—Л., 1934, с. 176.

3 Г. О. Винокур. Понятие поэтического языка. «Избранные работы по русскому языку», Учпедгиз, М., 1959, с. 390.

тәләр тапмаг имканларыны өјрәнмәк үслубијатын вәзиғесидир. Өз јериндә дүзкүн ишләдилмәјән һәр бир ифадә фикри ағырлашдырып, мәтнин тә'сирини азалдыр. «Буна кәрә дә сөз вә чүмлә сечмә үслубијатын эсас проблемләрindән биридир»¹

Ифадэний дэгиглиж, күчү, емосионал рэнки шэрантлэ мү-
эйжэнлошир, тэ'јин олонур. Бир мэтнэ дахаа яхши сэслэнэн
ифадэ васитэсийн башга бир мэтнэ дүзкүн олмаа да билэр.
Бу мэ'нада үслүүдийт тэтбиги характер дашилжыр. О, нээр бир
ифадэ васитэсийн шэрант вэ мэтнэ асылы олараг гијмэт
верир. Ифадэ васитэлэрийн мэти дахилиндэ гијмэт вермэк үс-
лүүдийтэй грамматикадан фэрглэндирэн эламэтлэрдэн бири-
дир. Элбээтэ, ифадэ васитэлэрийн сечилиб ёз јеринэ көрэ дүз-
күн ишлэдилмэсү, нэм дэ үслүүдийтэн биринчи вэзифэсийн—
ифадэ васитэлэрийн тэбиэтийн мөвчуд олан мэ'на инчэлил-
лэрийн, үслүү, емосионал рэнклэри вэ с. тамамлаа.

IV. Услубијатын өјрәндүү мәсәләләрдән бири дә фәрди үслубдур. Фәрди үслуб алимин, язычынын, натигин, бир сезлэ, фикир сөјләйэн шэхсин фәрди ифадә тәрзи, јарадычылыг манерасыдыр. Тәсадуфи дејил ки, антик дөврдә үслубијат фәрди ифадә тәрзи, јарадычылыг манерасы кими баша дүшүлмүштүр. XX әсрин бир сыра көркәмли дилчилләри дә бу фикрин тәрәфдарыдыр. Сосјурун давамчылары олан неолингвиистләре көрә үслуб—фәрди нитг рәнкарәнклијидир. Фосслерин фикринчә, нечә фәрд варса, о гәдэр дә үслуб вар².

Франсыз тәбиэтшүнасы Бјуффонун ады илә бағлы олан «ұслуб—инсанын өзүдүр» фикриндә бир һәгигәт вардыр. Чүнки бу мә'нада ұслуб тәкраполумаз фәрдиликдір. «Башгасына охшамамағ, һәр шеждән әзвәл, өз фәрди кејфијәтләрини саҳламагдыры³. В. В. Виноградовун көстәрдији кими, фәрди ұслуб «инсанын рәнкидир. Өз ұслубу олмајан адамлар кечә гаранлығында көрүнмәжән пишик кими нәзәрә чарпмырлар»⁴. Фәрди ұслуб «јарадычылығын јүксәк пилләсі», «сәнәткарын орижиналлығы»⁵ демәкдір. М. Фұзулини С. Э. Ширванидән, Г. Б. Закири Э. Сабирдән, С. Вурғуну С. Рұстамдән, С. Рәнимову М. Ыусејндән, М. Ибраһимову Э. Вәлиевдән фәргләндирән дә онларын бәдии јарадычылығ манерасы—фәрди ұслубларыдыр. Дилдә олан ифадә vasitәләриндән һәр бир сәнәткар өз бачарығына, фитри габилијәтингә, зөвгүнә үіғүн

¹ И. Р. Гальперин. Очерки по стилистике английского языка. М., 1958, с. 19.

² Фикир В. П. Муратын «Об основных проблемах стилистики» адлы асарындан көтүрүлмүшдүр. Бах: Изд-во Московского Ун-та. М. 1957 с. 6.

3 М. Исааковский. О поэтическом мастерстве. Изд-во «Советский писатель», М., 1952, сэн. 31.

⁴ В. В. Виноградов. Проблемы авторства и теория стилей. М., 1961, с. 31.

⁵ В. А. Ковалев. Многообразие стилей в советской литературе, М.—Л., 1965, сэн. 25.

шәкилдә истифадә едир, һәм дә онлара јени мә'на чаларлығы верир. Ш. Баллинин гејд етдији кими «һәр бир адам ана дилиндә өз истәдији кими данышыр... һәр кәсин өзүнәмәхсус ишләтдији мүәјҗән сөзләр вардыр ки, онлары башгалары чох аз ишләдир»¹.

Фәрди үслубу чох вахт анчаг жазычылар аид едиrlәр. Догрудур, жазычыларын—бөйүк сәнәткарларын жарадычылығында фәрди үслуб даңа габарыгдыр. Лакин алымин дә, журналистин дә, натигин дә өзүнәмәхсүс фәрди үслубу вардырып. Бүтүн бүнлары тәдгиг етмәк үслубијатын вәзиғесидир.

V. Жұхарыда гејд олундуғу кими, үслубијјат үслублар мәч-
мусу, жаҳуд үслуб нағындақы нәзәрије демәкдир. Дилде
мұхтәлиф үслубларын жарнамасы тарихи зәурөтдір. Іәр бир
әдәби дилде мұхтәлиф саһәләр үздә ишләнән ифадә системи
вардыр. Белә ифадә системләри бир-бириндән бир сыра че-
һәтдән фәргләнир. Ифадә системләри арасындақы фәргләр
дилин үнсиijэт вәзиғесинин hanсы саһәдә, нә кими шәрайтдә
ичра олунмасы илә әлагәдардыр. Мүәjжән групп ифадә васитә-
ләри бу вә ja дикәр үнсиijэт саһәсіндә даһа соҳи ишләнир, һә-
мин саһә вә шәрайт үчүн даһа сәчиijjәвидир. Ифадә васитәлә-
ринин бу чүр систем тәшкил етмәси нитт үслублары адланыры.
Нитт үслублары һәм ифадә васитәләринин мүәjжән систем тәш-
кил етмәси, һәм дә фикрин ифадә тәрзи, чүмлә гурулушу, тен-
денсијалылығы илә бир-бириндән фәргләнир.

Нитт үслубларына чох вахт функционал үслублар да дөңгөлир. Функционал үслублара дилчиллик эдәбийјатында мұхтәлиф тә'рифләр верилмишdir. Бұ тә'рифләр ичәрисинде В. В. Виноградовун фикри нәзәри даһа чох чәлб едир. В. В. Виноградова көрә «үслуб—бу вә ја дикәр үмумхалг, үмуммилли дилин тә'сир даиресинде ишләдилән нитт өаситәләринин сечилмәсі вә бирләшмәсі, о халғын ичтимай нитт тәчрүбәсинде башга вәзиғе дашијан, башга мәгсәдә хидмәт едән ифадә өаситәләри илә нисби мугајисәдә көтүрүлән пријомларын ичтимайјет тәрәфиндән дәрк едилмиш вә функционал чәнәтден шәртләшмиш, дахилән бирләшмиш мәчмусудур»².

Бир нитг үслүбүна хас олан эламэлтлэр башга нитг үслүбунда тәкрап олуна биләр. Чүнки нитг үслүбларыны бир-бириндән там аյыран, әлагәсини позан кечилмәз бир сәдд јохдур. Нитг үслүбларынын јаранмасы дилин чәмијјэтдәки үнсијјэт фәалијјётинин нәтичәсидир. Буна көрә дә hәр бир үслүб үмумхалг дилинин өзүнәмәхсүс нөвү—рәнкарәнклијидир. Үслүблары халг јарадыр. О да «дил кими бутөвлүкдә үмумхалг сәрвә

¹ Ш. Балли. Французская стилистика. М., 1961, с. 36.

² В. В. Виноградов. Итоги обсуждения вопросов стилистики. «Вопросы языкоznания», М., 1955, № 1, сэh. 73.

тидир»¹. Бир үслуба хас олан елементләрин башга бир үслубда ишләдилмәси неч дә һәмин үслубларын мөвчуд олмасыны инкар етми. Эксинә, бу үнсурләр тәкrap олунаркән «һәр дәфә башга вәзифә дашиыр»². Нитг үслубларыны инкар едән J. C. Сорокинин фикри инандырычы дејил³. Бир сыра дилчиләр онун бу мөвгеини чох наглы тәнгид етмишләр⁴.

Дил инсанын бүтүн фәалийјәт саһәләри илә бағлыдыр. Белә ки, инсанын мухтәлиф фәалийјәт саһәләри дилдә өз изини бурахыр. «Үслубларын чохлуғу үмумхалг дилиниң бирлигини инкар етми, эксинә, бунлар олмадан һәмин бирлик јохдур»⁵. Дил инкишаф етди кими, үслублар да дәжишир, инкишаф едир, тәкмилләшир, бир-бири илә тәмасда олур. Нитг үслубларыны инкар етмәк үслубијатын өзүнү бир елм кими инкар етмәкдир. Һалбуки нитг үслублары ажры-ажры тәдгигатчылардан асылы олмајан реал керчәкликтар.

Демәли, үслубијатын эсас вәзиғәләриндән бири дә үслублар системини тәдгиг етмәкдир. Үслублар системинин өјрәнилмәси јухарыда садаладығымыз дөрд вәзиғәни дә јекунлашдырыр.

Үслубијата верилән тә'рифдә бу башлыча чәһәтләр нәзәрә алынмалыдыр.

Үслубијат—дилин ифадәлилек јарадан үнсүрләрини, дил вәнилләринин ифадә етди кими мәзмұна мұнасибәтини, ифадә васитәләринин мәгсәдәујғун сечилиб ишләдилмәсіни, сөз сәнэткарларының фәрди үслубуну вә дилин үслублар системини тәдгиг едән бир елmdir.

Үслублар системини дәгигләшдирмәк дә мұбаһисәли мәсәләләрдән биридир. Үслуби мәсәләләрдән бәһс едән әсәрләрдә мухтәлиф бөлкүләрә раст қәлирик.

А. Н. Гвоздјова көрә, бир күтләви нитг үслублары, бир дә мәишәт, јаҳуд данышыг нитги үслублары вардыр. «Күтләви нитг үслублары сијасәтә, елмә, әдәбијата, инзибати вә тәсәрруфат фәалийјетинин мухтәлиф тәләбләринә хидмәт едир. Мәишәт, данышыг нитги үслубу исә, эксинә, үнсијјетин чары,

¹ Г. В. Степанов. О художественном и научном стилях. «Вопросы языкоznания», 1954, № 4, с. 90.

² Р. А. Будагов. К вопросу о языковых стилях. «Вопросы языкоznания», 1954, № 3, с. 62.

³ Ю. С. Сорокин. К вопросу об основных понятиях стилистики. «Вопросы языкоznания». 1954, № 2.

⁴ Бах: И. Р. Гальперин. Речевые стили и стилистические средства языка, «Вопросы языкоznания», 1954, № 4; В. Г. Адмонин Т. И. Сильман. Отбор языковых средств и вопросы стиля. «Вопросы языкоznания», 1954, № 4; В. Д. Левин. О некоторых вопросах стилистики. «Вопросы языкоznания», 1955, № 1 вә Г. В. Степановун, Р. А. Будаговун јухарыда адьын чәкдијимиз мәгаләләри.

⁵ Р. А. Будагов. К вопросу о языковых стилях. «Вопросы языкоznания», 1954, № 3, с. 64.

һәјати мәсәләләринин тәләбләринә чаваб верир»¹, Күтләви нитг үслублары бунларды: 1) әмәли үслуб, 2) бәдии әдәбијјат үслубу, 3) публисистик үслуб, 4) елми күтләви әдәбијјат үслубу².

Мүәллиф бунунла да кифајәтләнми; үслублар динләжициә көстәрди тә'сирә көрә дә бөлүр: 1) тәнтәнәли үслуб, 2) рәсми үслуб, 3) интим, әэзизләмә үслубу, 4) јумористик үслуб, 5) сатирик үслуб³.

Г. О. Винокурун фикринчә, дилдә поетик, рәсми, елми, дипломатик вә с. үслублар вардыр⁴.

Ш. Балли елми, бәдии, фамилјар нитг үслубу⁵ дедикдә анчаг јазылы нитги нәзәрә тутмушдур.

А. И. Јефимов үслубун алты нөвүнү қестәрмишdir: 1) бәдии-беллестрик үслуб; 2) ичтимаи-публисистик үслуб; 3) елми үслуб; 4) истеңсал-техники үслуб; 5) рәсми сәнәдләрин үслубу; 6) епистолјар үслуб⁶.

Истеңсал-техники үслуб дедикдә мүәллиф техники вә һәрби әдәбијјатын дилини, епистолјар үслуб ады алтында исә мәктублар, мухтәлиф јазышмалар вә қүндәликләрин дилини нәзәрә тутмушдур.

Елми үслубу ики јерә аյыран (елми-техники үслуб, елми-күтләви үслуб), һәр бирини мүстәгил үслуб кими көтүрән⁷ вә натиглик сәнәтини хүсуси үслуб несаб едән⁸ дилчиләр дә вардыр.

В. Виноградов исә дил үслубуну беш јерә айырыр: 1) қүндәлик мәишәт үслубу; 2) қүндәлик-әмәли-рәсми үслуб; 3) елми үслуб; 4) публисистик үслуб; 5) бәдии беллестирик үслуб⁹.

Ә. Дәмирчизадә дил үслубларыны тәффәккүр системине көрә бөлүр вә дилдә үч үслубун (бәдии, елми, ичтимаи-сијаси) формалашдығыны гејд едир¹⁰.

Бир сыра әсәрләрдә һәтта телеграф, радиоверилишләри¹¹.

¹ А. Н. Гвоздев. Очерки по стилистике русского языка. Учпедгиз, М., 1955, с. 20—21.

² Женә орада, с. 24.

³ Женә орада, с. 34.

⁴ Г. О. Винокур. Избранные работы по русскому языку. Учпедгиз, М., 1959, с. 388.

⁵ Ш. Балли. Французская стилистика, М., 1961, с. 48.

⁶ А. И. Ефимов. Стилистика художественной речи. Изд-во Московского Ун-та, М., 1961, с. 65—66.

⁷ А. И. Чижик-Полейко. Стилистика русского языка. Часть I, Воронеж, 1962, с. 84, 93.

⁸ И. Р. Гальперин. Очерки по стилистике английского языка. М., 1958, с. 413.

⁹ В. В. Виноградов. Стилистика. Теория поэтической речи, Поэтика. Изд-во АН СССР, М., 1963, с. 6.

¹⁰ Э. Дәмирчизадә. Азәрбајҹан дилин үслубијаты. Азәртәдриеншэр, Бакы, 1962, с. 31.

¹¹ Э. Г. Ризель. Проблема стиля... «Иностранные языки в школе». 1952, № 2, с. 14.

истеңсалат-техника, истеңсалат-кәнд тәсәррүфаты¹ үслубунун да мөвчүд олдуғы көстәрилір.

Көрүндүү кими, бу бөлкүләрдэ анчаг јазылы нитгин рэн-карэнклиji нээрэ алынмышдыр, шифаһи нитг унудулмуштур. Елэ дилчилэр дэ вардыр ки, дилин функционал үслубларыны ајыраркэн шифаһи нитгэ хүсүси диггэт јетирмешлэр. Мэсәлән, Л. Долежел², М. К. Морен, Н. Н. Тетеревникова³ данышыг дилини функционал үслубун мүстәгил бир нөвү кими көтүрмушлэр. В. П. Мурат исә данышыг дили үслубуну да ики јерэ айрымыхдыр: 1) данышыг эдэби дил үслубу, 2) лору данышыг үслубу⁴. Мүәллиф бунларын һәр икисини мүстәгил функционал үслуб несаб едир.

Элбеттэ, бир дилэ хас олан функционал үслублары ejni илэ көтүүрүб башга бир дилэ тэтбиг етмэк фајдалы нэтичэ вер- мээз. Дилдэ мөвчуд олан функционал үслублар hэмийн дилин тарихи инкишафы илэ, онун үнсижтэй фэалийжтийн рэнкарэнк- лиji вэ кенишилиji илэ бағлыдыр. Буна көрө дэ hэр бир дилин өзүнэмэхсүс үслублар системи вардыр. Бу вэ ja дикэр функционал үслубда дилин ифадэ васитэлэриндэн бир группу дахаа чох иштирак едир вэ башлыча рол ојнајыр. Ифадэ васитэлэри- ниж бу хүсүсийжтийн үслуби паспорт да дејилир. Дикэр тэрэф- дэн, hэмийн үслубу сэчийжэлэндирэн спесифик ифадэ тэрзи, чумлэ гуруулушу да нэзэрэ чарпыр.

Бу принципләри эсас көтүрсәк, Азәрбајҹан әдәби дилинин функционал үслубларыны ашағыдаң шәкилдә бөлмәк олар:

1. Елми үслүб.
 2. Бәдии үслүб.
 3. Мәтбуат үслубу.
 4. Рәсми-эмәли үслүб.
 5. Натиглик үслубу.
 6. Мәишәт нитги үслубу.

Бөлкүдә нитгин шифаһи вә јазылы типләри нәзәрә алынышыдыр. «Мәишәт нитги» дедикдә «чанлы данышыг дили» (әдәби дил нормасы кими) нәзәрә тутулур. Натиглик үслубу шифаһи нитгин эн тә'сирли формасыдыр.

Функционал үслүблар ичәрисиндә мұбабисәјә даһа чох сәб боланы бәдии үслубдур. Бәдии үслуб ады алтында чох вахт бәдии әсәрләриң дили нәзәрдә тутулур. Бәдии әсәрләриң дили исә һәм әдәбијатшунаслығын, һәм дә дилчилигин тәдгиг об-

¹ Бах: Мұасир Азәрбајчан әдәби дилинин практик үслубијаты курсунан программа (АДУ филология факультетінин дил-әдебијат вә журналистика шеңберләри учун), Бакы, 1962, с.н. 3.

² Л. Долежель. Вероятностный подход к теории стиля. Вестник УрГУ, № 1, 1999.

³ М. К. Мороз. Ц. И. Т. Стиля. «Вопросы языкоznания», 1964, № 2, с. 21.

⁹ М. К. Морен, Н. Н. Тетеревникова. Стилистика современного французского языка. М. 1960. — § 1, 22.

⁴ В. П. Мурат. Об основных проблемах

20—22. Н. Януш. Об основных проблемах стилистики. М., 1957, с. 61.

16 *Journal of Health Politics, Policy and Law*, 1987, 12(1)

јектидир. Мұбайдың сәнни дөгуран әсас сәбәп дә объектин ейнили-
јидир.

Бәдии ниттү үслубу функционал үслублар системиндә даһа кениш инкишаф етмишdir. Тәсадүfi дејил ки, сон илләрдә бәдии ниттү үслубу мұстәгил бир елм кими изаһ олунур вә бәзэн лингвистик үслубијат адландырылып. Мәсәлән, А. И. Жемиров յазыр:

«Жени мұстәгил филологи елмин мејдана кәлмәсі—бәдии әдәбијатын дили нағында елм—мұасир дилчилијин вә әдәбијатшунаслығын бүтүн инишаф жоллары илә мүәжжәнләшдирилір... Нәр бир елм кими бу елмин дә тәддиг обьекти, усууллары вә һәртәрәфли проблематикасы варды!»¹.

Услубијата даир јазылмыш башга бир әсәрдә исә охујург:

«Бэдий эдэбийжатын үслүүлжатын дилин вэ јазычы үслүүлжатын елми эсасыдыр. Бу чаван елм башга шэкилдэ лингвистик үслүүлжат да адланыр»².

Дилчилийн мүстэгил бир саһәси кими үслубијатын да өзүнәмәхус с категоријалары вардыр. Лакин бу барадә чох аз да-ышылмышдыр. Үслубијата аид жазылмыш әсәрләриң эксәрийїттәндә үслуби категоријаларын һеч ады чәкилмир. Бә'зи мәгаләләрдә исә үслуби категоријаларын мөвчудлуғу садәчә олараг геjd едилир, лакин бу категоријаларын адлары көстәрілмир. Аңчаг бир-ики әсәрдә бә'зи үслуби категоријалар изаһ олунмушшур. Буна көрә дә үслуби категоријалары дәгиг-ләшдирмәк чәтиң вә мұбаһисәли мәсәләләрдән бириди.

Р. Г. Пиотровскиинин фикринчэ, «үслуби рэнк», «элава үслуби чаларлыг» вә «емосионал-гијмэтверичи мә'на үслуби категоријалардыр»³.

Мэйлүмдүр ки, «үслуби рэнк» лексик вэ грамматик ваһидин бу вэ ја дикәр функционал үслубда даха чох ишлэндијини көстэрэн сәчијёви әlamәтдир. Бу әlamәт функционал үслубларын бир-бириндән фәргләнмәснию көмәк едир. Фикрин истәр формасына, истәрсә дә мәзмунуна ифадәлилек вермир. Даһа дөгрусу, үслуби рэнк ифадәлилек јарадан васитә дејил. «Әла-вә үслуби чаларлыг» вэ «емосионал гијмәтверичилик» ја ифа-дә васитәсинин дахили кејфијјэтинда мөвчуддур, ја да мүэjjән мәти вэ шәрайт чәрчивәсиндә јараныр, өзүнү көстәрир. Нәм «әлавә үслуби чаларлығын», нәм дә «емосионал гијмәтверичилијин» хүсуси формасы јохдур. Буна көрә дә онлары үслуби категорија несаб едә билмәрик.

¹ А. И. Ефимов. Стилистика художественной речи. Изд-во МГУ, М., 1961, с. 5.

2 В. А. Лившиц. Практическая стилистика. Изд-во «Высшая школа»
М., 1964. сех. 9.

3 Бах: Р. Г. Пиотровский. О некоторых стилистических категориях. «Вопросы языкознания», № 1, сан. 55—68.

А. И. Чижик-Полејко да үслуби категоријаларда форманы әсас көтүрмүр. О жазыр: «Үслуби категоријаларын хұсуси формасы олмадығына көрә, онларын өјрәнилмәси хејли қатинлаширип. Беләликлә, үслуби елемент, жә'ни сөзүн үслуби кејфијәти, формасы, синтактик гурулушу—әсас объект тәдгигатчының нәзәриндән гачыр»¹.

М. Н. Кожина исә образлылыг, экспрессивлик вә емосионаллығы үслуби категорија несаб едир². Р. А. Будаговун фикринчә, образлылыг үслуби категоријадыр³.

Експрессивлик вә емосионаллыг үслуби категорија ола билмээ. Чүнки: 1. експрессивлик вә емосионаллыг анлајышының өзү һәэл дәғигләшдирилмәмишdir. Експрессија (лат. expressio) ифадәнин күчү демәkdir. Ифадәнин күчү, тә'сири исә мұхтәлиф васитәләрлә јараныр. Експрессивлик ады алтында А. И. Јефимов бәдни тәсвир васитәләрини—мәчазын нөвләрини нәзәрдә тутур⁴. Лакин мәчазын нөвләри образлылыг анлајышына дахилдир, образлылығы јарадан бир васитәдир.

2. Експрессивлик вә емосионаллыг аналашы чох вахт бир жердә ишләдилир, бир-бирини тамамлајан васитәје чеврилир. Ыэтта белә һалларда експрессивлији емосионаллыг јарадыр. Емосионаллыг исә һисси просессләрин тәзәнүүрүдүр, дилин бүтүн васитәләри илә јараныр.

3. Експрессивлик вэ емосионаллыг мэтнин үмуми вэзијж-тиндэн яранан, яхуд ифадэ васитэснин дахилиндэ олан инчэ чаларлыгдыр. Бунлар нитгэ ифадэлийк кефийжти вермир, ифадэлийк кефийжтнин тэзэнүүр формасыдыр...

В. В. Виноградовун гејд етдији кими «...үмүмхалг, үмүм-
милли дилин үслубијаты дилин бұтқын чәһәтләрини—онун эсас-
гурулушуну, грамматикасыны, лугетини вә фразеолокијасыны
әнатә едир»⁵. Буна көрә дә үслуби категоријалары дилин
ифадә васитәләри сырасында ахтармаг лазымдыр. Дилин инчә
категоријаларыны, ифадәлиијини өјрәнэн үслубијат үчүн
ифадә васитәләринин һансы группу даһа гијметлидир?

1. Синонимлији көтүрәк. Синонимлијин услубијатда ојнадығы ролу бу вахта гэдәр неч кәс инкар етмәшидир. Услубијатын бир сыра мәсәләләри мүбәһисәли олдуғу һалда, синонимликдән бәһс едән мүәллифләрин принципчә бир-бириндән фәргләнән зиддијәтли фикирләри, демәк олар ки, јохдур.

¹ А. И. Чижик-Полейко. Стилистика русского языка. Часть I, Воронеж, 1962, с. 20.

² М. Н. Кожина. Стилистика и некоторые ее категории. Пермь, 1961.

³ Р. А. Будагов. К вопросу о языковых стилях, «Вопросы языкоизучения», 1954, № 3; Индивидуальное в языке и стиле художественной литературы, как историческая категория, «Научные доклады высшей школы», З. 1962.

⁴ А. И. Ефимов. Стилистика художественной речи. Изд-во МГУ М., 1961, сэнд. 106.

⁵ В. В. Виноградов. Итоги обсуждения вопросов стилистики. «Вопросы языкоznания», 1955, № 1, съб. 66.

Э. Дәмирчизадә «Азәрбајҹан дилинин үслубијаты» адлы әсәриндә әсас јери лексик вә морфологи ваһидләrin синонимлијинә вермишdir. Бурада синонимлик үслубијатын биринчи вәзиfәси кими гијмәтләndirilir¹.

И. Р. Галперинин фикринчэ, «Синонимлик проблеми... үс-
лубийжатын эсасыдыр.... бунсуз дил васителэринин үслуби тэн-
длигинин өзү дэ мэ'насыздыр»².

Башга бир тэдгигатчы исә јазыр

«Үслүбийжатын мөвзусу синоним сөзләрин, формаларын, синтактик тәркибләрин үслуби кејфијјэтләриди»³.

Синонимлији үслубијјатын баш проблемләриндән бирى ким гијемтләндирән дилчиләр дә вардыр⁴.

Доғордан да, дилдә лексик вә ғрамматик синонимләр олмаса, ифадә васитәләрини мәгсәдәүйгүн шәкилдә сечиб ишләтмәк дә мүмкүн олмаз. Синонимлик дилә ифадәлилик кејфијјети верир. Фикри даһа дәгиг, даһа тә'сирли едир. Демәли, һәм лексик, һәм дә ғрамматик синонимләр үслуби мәгсәд дашыјыр: 1) фикрин дәгиг вә дүзкүн ифадә олунмасыны тә'мин едир⁵; 2) хоша кәлмәјән, тәләфүзү, дејилиши чәтин олан, яхуд мә'насы мәгсәдә мұвағиғ олмајан ифадә васитәләрини башгасы илә әвәз етмәjә имкан јарадыр; 3) јекнәсәглијин вә тәkrарын гарышыны алыр; 4) нитгә рәнкарәнклік вә аһәнкдарлыг верир; 5) фикрин ифадә тәрзини инчәләшdirir; охуучија, динләјиција хош тә'сир бағышлајыр.

Бундан башга, лексик синонимләрдә бир вә ја бир нечә мәна чаларлығы да вардыр. Белә чаларлыглар ифадәнин сәлис вә мә'налы чыхмасына көмәк едир.

Бу садаладыгымыз кеңириктелерине көрө синонимлији услуги категориянесаб етмек даһа дөргү олар.

2. Образлылыг чох кениш анлајышдыр. «Образлылы» бир термин кими дә там дәгигләшдирилмәшидир. Мә'лүмдүрки, образлылыг бәдиликлә, бәдии әдәбијатла даһа чох бағылдырып. Образлылыг дедикдә бә'зән образлы ифадә, бә'зән бәдии әсәрин дили, һәтта бир чох һалларда бәдии әсәрин сәчијәви ҹәһәтләринин мәчмусу нәээрдә тутулур. Образлылыгы

¹ Э. Дәмірчизадә. Азәрбајҹан дилинин үслубијаты. Азәртәдри-
сизш. Бакы, 1962.

Синтаксис русского языка. ч. I. Вопросы и ответы. — М.: Издательство Академии наук СССР, 1959, с. 26.

3 А. И. Чижик-Полейко. Стилистика русского языка, ч. 1, № 12—13. 1959, с. 20.

⁴ М. Н. Кожина. Стилистика и некоторые ее категории. Пермь, 1961, с. 4.

СЭН. 4.
Г еjd: Лексик синонимләрин вәзифәләри барәдә Э. Аббасову, А. Абдуллајевин вә Б. Абдуллајевин бир сырь гијмәтли фикирләри вар-
дыр. Бах: Э. Аббасов. Азәрбајҹан дилинин грамматикасы, Бакы,
1952; А. Абдуллајев. Услубијат мәшгүлләринин методикасы. Азәртә-
рисенәр, Бакы, 1961, сәh. 13; Б. Абдуллајев. Муасир Азәрбајҹан ди-
линдә лексик синонимләр (намизәдлик диссер.), Бакы, 1964, сәh. 60.